SZABÓ TEKLA*

ŐRALJABOLDOGFALVA KÖZÉPKORI TEMPLOMÁNAK 1400 KÖRÜLI FALKÉPEI

Kulcsszavak: *falkép, 1400, Árpád-házi Szent Erzsébet, királyszentek, pálos rend*

A TEMPLOM RÖVID BEMUTATÁSA

Őraljaboldogfalvát a szélesebb szakma a 19. század második felében, a felújítás alatt álló vajdahunyadi vár közelségének köszönhetően ismerte meg. Bizáncias kifestése a magyar és román kutatók érdeklődését egyaránt felkeltette.

A kőfallal kerített, ma református templom építése a hátszegi kerület 1270 körüli alapításához köthető. A királyi vár váralja-településének egyháza egyszerű alaprajzú: egyenes záródású szentélye, nyugati karzatos tágas hajója és hangsúlyos méretű nyugati tornya van.¹ Ekkor készült a félköríves, oszlopos bélletes nyugati kapu és a faragványok többsége, valamint a hajó terébe félkörívvel nyíló toronykarzat is.

A templom első kifestése mesterien négyzetbe és karéjba szerkesztett felszentelési keresztből áll, hasonlókat a Gyulafehérvárhoz közeli Borbándon láthatunk.

Valamikor a templom építése után és 1311 előtt a toronykarzat elé egy új nyugati karzattal emeltek. Építésére feltehetően a templom státusának megváltozásakor került sor. Ez vagy

* SZABÓ Tekla, dr. (1975) – művészettörténész, független kutató. Fő kutatási területei: a 14. század eleji italobizánci stílusú falképek, az 1400 körüli falképfestészet, építészet 1900 körül, műemlékvédelem. Fontosabb munkái: *Az őraljaboldogfalvi falfestmények feltárása és korabeli másolataik*. Műemlékvédelmi Szemle XIV(2004); *A felvinci református templom középkori freskója*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Új sorozat II, XII (2007). 143–155.; *Magyarvita középkori templomának újonnan feltárt freskói*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Új sorozat III–IV., XIII–XIV. (2008–2010); *The Bishop of Transylvania Represented on the Newly Restored Frescoes from Viștea = Art and Architecture around 1400. Global and Regional Perspectives*. Ed. Marjeta CIGLENEČKI–Polona VIDMAR. Maribor, Faculty of Arts, 2012. 151–159.; *Boroskrakkó újonnan előkerült freskótöredékei, Női viseletek az őraljaboldogfalvi falképen. Nyugat és Bizánc találkozása = A szórvány emlékei*. Szerk. KOLLÁR Tibor. Bp., Teleki László Alapítvány, 2013.

1 A templom részletes bemutatását történelmi adatokkal és teljes bibliográfiával lásd: SZABÓ Tekla: *Az őraljaboldogfalvi falfestmények feltárása és korabeli másolataik*. Műemlékvédelmi Szemle XIV(2004). 39–64. (a továbbiakban SZABÓ 2004); Uő: *Az őraljaboldogfalvi református templom felújításai = Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*. IV. Szerk. Szócs Péter Levente–RUSU Adrian Andrei. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2007. 277–305. (a továbbiakban SZABÓ 2007a); Uő: *Az őraljaboldogfalvi református templom freskói*. PhD-értekezés. Bp., ELTE BTK, Művészeti és Művelődéstörténeti Doktori Iskola, 2008. 5–13. (a továbbiakban SZABÓ 2008); A templom és freskóinak rövid bemutatását lásd: Uő: *Őraljaboldogfalva középkori temploma*. Várak, kastélyok, templomok V(2009). 4. 12–16. (a továbbiakban SZABÓ 2009a)

akkor történhetett, amikor – 1300 körül – Kán László tulajdonába került, vagy pedig, amikor a templom visszakerült a királyi tulajdonba, valamikor a hajó kifestését megelőzően.²

1311-ben az Istenszülőnek szentelt templom hajóját többnyire Mária és Jézus életét bemutató falképekkel fedték.³ A kifestések közül ez a legjelentősebb, értékét emeli, hogy dedikációs felirattal datálható. Az itáliai fresco-secco technikával festett ciklus jól illeszkedik a középkori Magyarország 14. század eleji italobizánci stílusú emlékei közé. A stíluskör a közel-múlt új erdélyi feltárásaival jelentősen kibővült (Szék, Magyarvista, Boroskrakkó, Felvinc, Disznajó), így az óraljaboldogfalvi falfestmények értelmezése is új megvilágítást kapott.⁴

- 2 A második, 1311-es falfestmények képkerete megáll a karzat előtt, de elfedi az első kifestés felszenelési keresztjét. Lásd: SZABÓ 2004, 59, 16.; részletesebben SZABÓ 2007a: 277–278, 2. lábjegyzet; SZABÓ 2008: 32–34. Másodlagos nyugati karzat: GRÓH István: *A középkori bizánci falfestészet emlékei Magyarországon = Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról*, Bp., Athenaeum, 1906. 233–237. Építését a legtöbb kutató a Kendeffy család birtokszerzéséhez kötötte: ENTZ Géza: *A középkori Magyarország falfestészetének bizánci kapcsolatairól*. Művészettörténeti Értesítő XVI(1967). 4. 241–151.; Radu POPA: *La inceputurile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Buc., Științifică și Enciclopedică, 1988. 232–234; Adrian Andrei RUSU: *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*. Satu Mare, Muzeul Sătmărean, 1996. 309–315.
- 3 A falképek javított azonosítását lásd: SZABÓ 2004: 43–44, 57–58; Bő illusztrációkkal legutóbb Uő: *Női viseletek az óraljaboldogfalvi falképen. Nyugat és Bizánc találkozása = A szórvány emlékei*. Szerk. KOLLÁR Tibor. Bp., Teleki László Alapítvány, 2013. 166–218. (a továbbiakban SZABÓ 2013a). Az északi oldal alsó képsorában Mária gyermekkorának ritkán ábrázolt ciklusa látható (Anna, majd Joachim angyali üdvözlése, Találkozás az aranykapu előtt, Mária születése, Mária a főpapok előtt). A középső regiszterben az ablakok alatti kultuszképekkel megszakítva (Imago Pietatis, Két koronás vértanú szűz) Krisztus kinyilatkoztatásának jelenetei (Krisztus bemutatása a templomban, Krisztus mennybemenetele, Krisztus színeváltozása) kaptak helyet. A diadalív felőli első képeretben Krisztus bevonulásával Jeruzsálembe a Passió kezdődik. Az alatta lefestett Szent Kereszt-legenda a nagypénteki liturgiához kapcsolható. A diadalíven folytatódik Krisztus szenvedéstörténete (Keresztvitel, Keresztre feszítés és a Levétel a keresztről). A diadalív szárán balról az Angyali üdvözlés, jobbról Krisztus születése látható, ez utóbbi a déli falon a Háromkirályok imádsásával egészül ki. A déli oldal diadalív felőli részén a Mária-ciklus az Istenanya halálával, fölötte pedig koronázásával zárul; a bal ablak alatti püspökszent (Szent Miklós?) kultuszképe választja el az Utolsó ítélet jeleneteitől. Az alsó mező tartalmazza az 1311-es feliratot.
- 4 Az italobizánci stílus általános jellemzőiről és a stíluskör újonnan feltárt falképeiről lásd: SZABÓ Tekla: *Az erdélyi italobizánci falképek ikonográfiai sajátosságai. A két leggyakoribb jelenet: az Angyali üdvözlés és Krisztus keresztrefeszítése = Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben. Örökségvédelmi konferencia. Budapest, ELTE, 2008*. Szerk. N. Kiss Tímea. Bp., ELTE BTK, 2009. 209–230. (a továbbiakban SZABÓ 2009b); Uő: *Az italobizánci falképek jellegzetességei = Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk. Tüskés Anna. Bp., CentrArt Egyesület, 2009. 89–93. (a továbbiakban SZABÓ 2009c); Felvincről Uő: *A felvinci református templom középkori freskója*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Új sorozat II(XII, 2007). 143–155. (a továbbiakban SZABÓ 2007b); Magyarvistáról Uő: *Magyarvista középkori templomának újonnan feltárt freskói*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Új sorozat III–IV. (XIII–XIV., 2008–2010). 139–160. (a továbbiakban SZABÓ 2008–2010); Boroskrakkóról Uő: *Boroskrakkó újonnan előkerült freskótöredékei = A szórvány emlékei*, Szerk. KOLLÁR Tibor. Bp., Teleki László Alapítvány, 2013. 105–132.; A széki templom szentélyének egykorú freskóciklusát (Szent Margit-legenda, Madonna a gyermek Jézussal, Püspökszent) Kiss Loránd restaurátor csapata jelenleg restaurálja. Óraljaboldogfalva italobizánci falképeiről legutóbb: SZABÓ 2013a.

Valamikor 1400 körül a karzatalj is új falképeket kapott. A nyugati falon a leprásokat fürdető Szent Erzsébet és három álló szent látható, az északi falon pedig egy *dormitium*, OBIT PAUPER PAULUS feliratos mondatsszalaggal. Tanulmányomban ezt a kifestést fogom részletesen bemutatni.⁵

Az utolsó falképréteghez a szentély cirill névfeliratos apostolképei és a karzatalj déli oldalának térdelő női donátorai tartoznak. Festésük feltehetően a Hunyadiak és a Kendeffyek birtokszerzését követő fellendülésnek köszönhető, ezért a 15. század második felére datálhatók.⁶ Az *ante quem* dátumát egy minuszkulás graffiti adja a donátorjelenet alján: „*Hic fuit Martinus frater Johannis de Alba Ecclesia volgo Holyezer 1484*”.⁷

A TEMPLOM FELÚJÍTÁSAI ÉS A FRESKÓK FELTÁRÁSA

Őraljaboldogfalva egyháza már a barokk korban felújításra szorult, az 1788-as török hadjárat idejében megsérült: a torony sisakja és a hajó fedélszéke leégett, így az épület eredeti arányait nem ismerjük.⁸

A falfestmények megismerése a vajdahunyadi vár 1868-ban elkezdett felújításához köthető, de mindenképpen 1869 előttre tehető.⁹ Ekkor az Archaeológiai Bizottság id. Storno Ferencet a Rómer Flóris által már részben feltárt és lemásolt falképek kutatásával bízta meg.¹⁰ Őraljaboldogfalván a freskók „további bonczolásában s vizsgálatában” a lelkész akadályozta.¹¹ 1870 júliusában egy viharban megsérült a templom. A lelkész ekkor a tető javítására kért sürgős segítséget, hiszen az északi falon az eső lemosással fenyegette a „hajdankori festmény-maradványokat”.¹² 1872 őszén végül Steindl Imrét, a szomszédos vajdahunyadi vár építésvezető-

5 Erről a freskórétégről lásd legutóbb: SZABÓ Tekla: *The Gothic Style Frescoes Beneath the Western Gallery of the Church of Sântămărie-Orlea*. Ara Reports IV(2013). 107–126. (a továbbiakban SZABÓ 2013b)

6 Adrian Andrei Rusu szóbeli közlése is megfontolható, ami szerint a falképen a hátszegi minoriták két apácája látható.

7 ANCA BRATU: *Biserica ortodoxă Sf. Fecioară din com. Sântămărie Orlea = Pagini de veche artă românească*. 5. Buc., Academiei, 1985. 199–233., 232.

8 RUSU: i. m. 314–315.

9 A vajdahunyadi felújításokról: MÖLLER István: *A Vajda-Hunyadi vár építési kora*. Bp., Franklin-Társulat, 1913. 29–30.; LUPESCU Radu: *Vajdahunyad, a vár kutatástörténete (19–20. század)*. Korunk XV(2004). 7. 43–57.; Uő: *Möller István működése Vajdahunyadon és a Hátszegi-medencében*. Műemlékvédelem LIV(2010) 3. 149–159.

10 Korabeli beszámolók: RÓMER Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. Bp., Athenaeum, 1874. 129–131. (Magyarországi régészeti emlékek 3); Storno Ferenc: *Storno Ferenc jelentése erdélyi archaeologiai utjáról*. Archaeologiai Értesítő II (1870). 2–3. További dokumentumok a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában. A freskók felfedezésének részletes történetét lásd: SZABÓ 2004, 39–69.; SZABÓ 2008, 14–19.

11 Útinaplóit, valamint a hazaérkezése után, ezek alapján készített tollrajzokat a Soproni Múzeum Storno-gyűjteménye őrzi. A Szent Kereszt-legendajelenet másolatát lásd: SZABÓ 2004, 1. kép.

12 *Archaeologiai levelek*. Archaeologiai Értesítő III(1870). 325–326. *Fábri József lelkész: „vajjon a tudomány érdekében érdemes-e a hajdankori festmény-maradványokat fentartani s az idő viszonyosságai ellen megővni? Mert ha igen, akkor rögtön segítségre van szükségünk, míg a becsurgó eső le nem mossa azokat... Ha már e régi falak sz. képeikkel maradandó becsük s a késő ivadékok számára híven megőrzendők:*

jét küldték Őraljaboldogfalvára, hogy felmérje a templom állapotát. Útját a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságának első iktatókönyve dokumentálta.¹³ A vallási és közoktatási miniszter 1873 telén jóvá is hagyta a templom restaurálását és a freskók feltárását. A másolatokat Steindl segítette, Sztehlo Ottó készítette, 70 rajz került a levéltárba.¹⁴ A korszak gyakorlata szerint kétféle eljárással készültek. Először pauszra 1:1 arányban rajzolták át a képeket, majd arányos kicsinyítéssel készült vízfestményeken rögzítették az eredeti színeket.¹⁵

Őraljaboldogfalva sokat köszönhet utolsó református lelkészének, Vásárhelyi Lőrincnek. Az ő többszörös, a Műemlékvédelmi Bizottsághoz írt kérelmére végül Möller István (a vajdahunyadi vár építész) vezetésével a felújítási munkálatok elindultak.¹⁶ 1905-ben Gróh Istvánt a falképek másolásával bízták meg.¹⁷ A kasírozott papírra 1:4 léptékben festett akvarellmásolatok 1907 júliusára készültek el.¹⁸ 1908 májusában a templom fedélszékét újították fel, a munkálatok 1909-ben fejeződtek be.¹⁹ Möller István törekedett a középkorias külső lét-

tekintsük azokat mint országos, mint nemzeti közkinccst, s fentartásukra is a nemzet-, a hazától kérjünk segílyt."

- 13 A MOB-iratok Budapesten, a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Tudományos gyűjteményében (a továbbiakban: Forster-gyűjtemény), a Tudományos irattárban kutathatók. *MOB Iratok* 163/1872, XII. 8.
- 14 *MOB Iratok* 163/1872, XII. 8. A másolatokat ma a Forster-gyűjtemény tervtárában őrzik.
- 15 A másolatok többsége publikálva több kiadványban is: ENTZ: *i. m.* 13. kép: A hajó déli oldala (a másolat szerzője nincs megnevezve); részletes leírással: SZABÓ 2004: 5. kép: A hajó északi oldala, 7. kép: A diadalív és a szentély, 10. kép: Szent Anna anygali üdvözlése (a korábbi szakirodalomban Joachim Angyali üdvözlése), 11. kép: Bevonulás Jeruzsálembe; 12. kép: Krisztus levétele a keresztről, 13. kép: A Hetoimaszia trónusa, 14. kép: A pokol kínjai; a jelenetek ikonológiai vizsgálatával l.: SZABÓ 2009b: 215–220., 1. kép Angyali üdvözlés, 10. kép. Krisztus keresztre feszítése; a leggazdagabb képanyaggal: SZABÓ 2013a: 4. kép: Találkozás az aranykapu előtt, 7. kép: Máriát megáldja a három főpap, 10. kép: Mária anygali üdvözlése, 11. kép: Krisztus bemutatása a templomban, 13. kép: Mária koronázása, 15. kép: Szent Erzsébet leprásokot ápol, 16. kép: Obít Pauper Paulus, 18. kép: Két donátor nő, 20. kép: A Szent Kereszt-legenda, 22. kép: Krisztus mennybemenetele, 24. kép: Egy angyal pokolba taszítja a bűnösöket, 26. kép: Egy angyal a megboldogultak lelkeit a mennyország felé vezeti, 27., 45., 48. kép: Mária születése, 30. kép: Két vértanú szűz, 35. kép: Krisztus születése, 38. kép: Mária mennybevétele. A nyugati karzat alatti jelenetekről: SZABÓ 2013b, 6. fig.: Térdelő donátor nők, 9a. fig.: Három álló szent, 11a. fig.: OBIT PAUPER PAULUS.
- 16 *MOB Iratok*, 704/1905, XII, 16. Möller István jelentése az 1906. évi költségek előirányzatáról.
- 17 *MOB Iratok*, 704/1905, VII, 25. Gróh István és Béla tanárok 800 koronát kértek a nagyszebeni, zeykfalvi és őraljaboldogfalvi templomok falképeinek lemásolására.
- 18 *MOB Iratok*, 467/1907, VII. 15. Gróh István beadta az őraljaboldogfalvi, sztrigyszentgyörgyi, mártónházai, süvetei, zsámbéki, és leleszi templomok és a kolcváraljai rom falképeiről készített másolatokat. A következő évben, május 26-án tartott ülésen a bizottság „*behatóan megsejlelvén és részben a rendelkezésünkre álló fényképekkel összehasonlítván*”, úgy találta, hogy ezek „*Gróh tanártól megszokott művészi gondokkal és kifogástalan hűséggel készültek*” (*MOB*, Iktatókönyv, VII, 22). Gróh másolatai a Forster-gyűjtemény tervtárába kerültek, többségük publikálva: ENTZ: *i. m.* 15. kép: Térdeplő donátornők, 16. kép: OBIT PAUPER PAULUS, 17. kép: Apostolok; SZABÓ 2004: 2. kép: Két vértanú nő; SZABÓ 2013a: 1., 42. kép: A Szent Kereszt-legenda, 5. kép: Találkozás az Aranykapunál, 8. kép: Máriát megáldja a három főpap, 17. kép: OBIT PAUPER PAULUS, 23. kép: Krisztus mennybemenetele, 28–29., 46., 49. kép: Mária születése, 36: Krisztus születése.
- 19 A templom felújításának részletes bemutatása régi tervrajzokkal: SZABÓ 2007a: 277–304.; SZABÓ 2008: 19–24.

rehozására, de tervében nem annyira a történeti hűség volt mérvadó, hanem a harmonikus megjelenés. Átépítésről azért nem beszélhetünk, a templom épen maradt részeit nem bántotta, az elmállott köveket a régi formájuk szerint állította helyre. Ennek ellenére a templomhajó eredeti magasságát nem rekonstruálta, a torony sisakja pedig nyilvánvalóan egy általa elképzelt csürlős sisakot mintáz, amit a rendelkezésre álló ismeretanyag, elsősorban a magyarországi emléktárgyak alapján formált meg (Ják, Lébény).

A romániai műemlékvédelmi szervek kétszer is tervezték a templom és freskók restaurálását (1957, 1974), de a kivitelezésből az intézmény megszűntetése miatt semmi sem lett. Valamikor ebben az időszakban a tető fedését időlegesen hullámpalával oldották meg. 2004-ben a Teleki Alapítvány a sérült tetőt kijavította. Végül 2008 nyarán az Ágoston Sándor Alapítvány önkéntesei a tetőt zsindellyel fedték be.

A HARMADIK FRESKÓRÉTEG BEMUTATÁSA

A harmadik freskóréteg a hajó kifestését a nyugati oldalon, a karzataljon egészíti ki. A képeket kozmata keretekbe helyezték, csúcsívük a karzatos boltozat árkádjaihoz igazodik. Kettő a hajó nyugati falán található: a bejáratától délre Szent Erzsébet életének egy jelenetét, ettől északra pedig egy nehezen azonosítható képet festettek három álló szereplővel. Az északi falon egy ikonográfiai innovációval állunk szemben, OBIT PAUPER PAULUS feliratos mondatszalaggal.

A festés nehezen kivehető, interpretálható, a fedő mészréteg nincs teljesen letisztítva. A feltárás több helyen mechanikusan is károsította a felületet, de a freskót leginkább a kalciumsók kikristályosodása homályosítja el. A kutatási ablakokban végzett tisztítások eredménye szerint ezek könnyedén eltávolíthatók, restaurálással a falképek élvezhető formába hozhatók.²⁰

A történelmi feltárások nem szenteltek kellő figyelmet a töredékes falképeknek, a kópiák is hiányosak. Sztéhlo Ottó 1873-ban készült pauszmásolatai sokszor éppen a leginkább károsodott részeket nem ábrázolták. Ugyanakkor a természetes léptékű, fekete-fehér rajzokon a színekre és egyes formákra is találunk utalásokat, amelyek a freskók értelmezésében sokat segítenek (1a, 4a, 6a kép).²¹ Ezen kívül ismert még Sztéhlo ceruzavázlata a nyugati hajóoldal képeinek elhelyezkedéséről. Csak az alakok elnagyolt körvonalai látszanak, a freskók esetében különösebb dokumentumértékük nincs.²² Az egyetlen színes akvarellmásolatot Gróh István készítette, az északi oldal viszonylag épen fennmaradt jelenetéről. (6b kép).²³ Az 1980-as években két romániai kutató, Ecaterina Cincheza-Buculei, majd Anca Bratu, a másolatok ismerete nélkül rekonstruálta a nyugati fal képeit, eltérően interpretálva látottakat (1b-c, 4b-c kép).²⁴ A rajzokat ma a falképpel összehasonlítva nyilvánvaló a freskó romlása.

20 Kiss Loránd és csapata.

21 Forster-gyűjtemény, Tervtár. K. 13557, K. 13554. A színekre utaló megjegyzések vegyes német–magyar nyelven íródtak.

22 Uo. Ceruzavázlat K. 46993. 8X16 cm.

23 Uo. Fm 456 (376).

24 BRATU: i. m. fig. 11–12.; Ecaterina CINCHEZA-BUCULEI: *Notes en marge de «l'allégorie de la charité» de la peinture gothique de Transylvanie*. Revue Roumaine d'Histoire XXII(1983). 347–350., fig. 1–2.

A BEJÁRATTÓL DÉLRE ESŐ JELENET. SZENT ERZSÉBET LEPRÁSOKAT FÜRDET

A Szent Erzsébet-jelenet Sztzehlo-másolata nem teljes, a kompozíció felső harmada hiányzik.²⁵ Ebben az esetben ez az 1873-as pausz nagyon hasonlít Anca Bratu 1985-ös rekonstrukciós rajzához, viszont ez utóbbi a kompozíció jobb alsó sarkában egy második hordót is mutat. Cincheza-Buculei korábbi rajza esetében már jelentős eltérések vannak (1 a–c. kép).²⁶

A vizsgált falfelület csak részlegesen megtisztított, az összefüggéstelen részek és a festék-réteg leválásai rontják az összehatást. A kozmata képkeret mustráján kívül lényegében csak Szent Erzsébet alakjának foltja és a bal oldalt álló szereplő körvonala sejthető. A kompozíció jobb felén úgy tűnik, hogy a hordó előtt csak egy szereplőt ábrázoltak. A jobb alsó sarokban a freskóvakolat lehullt, így az első kifestés felszentelési keresztje látszik. (2 a–b. kép).

A töredékekből kibontakozó képet először Entz Géza hozta kapcsolatba a Szent Erzsébet-legendával 1967-ben: ő az alamizsnaosztás jelenetére gondolt.²⁷ Azonosítását Cincheza-Buculei 1983-ban az Erzsébet a leprásokat fürdeti jelenetként pontosította.²⁸ Szent Erzsébet magyar hercegnőt, thüringiai örgrófnét és ferences vezeklőt leginkább az esetettek jótévőjeként ábrázolták, olykor rózsákkal az öleben. Utóbbi szintén egy jótéteményére utal, amikor a szegényeknek szánt, titkolt élelem rózsákká változott. Gyakran festették leprások fürdetése közben is, az irgalmasság egyik testi cselekedetét, a szegények ápolását gyakorolva.²⁹

25 Forster-gyűjtemény, Tervtár. K. 13557. Több főleg a színekre vonatkozó megjegyzéssel. „Fehér” Erzsébet dicsfénye, felsőruhája és a szolgálólány zekéje. „Fehér” és „fekete” csíkos Erzsébet felsőruhájának prémszegélye, „fekete” a ruha alól kivillanó cipőorr. „Báránnyból van” (vagy barnás veres) és „veres” a szolgálólány hosszú alsóruhája. Hasonlóan „veres” Erzsébet alsóruhája, a jelenet hátterének alsó fele, a hordó, és előtte ülő beteg ruhája. A dézsa vize „lilás b.”, a háttér „lilás barna eisenviolett”, felső részén „kék”. A képkeret „engelroth”, vörösbarna „v. b”. A régi felszentelési kereszt képkerete „siena sárga”, a kereszt fehér („f”), „siena” és veres („v”).

26 BRATU: i. m. fig. 12.; CINCHEZA-BUCULEI: i. m. fig. 1.

27 ENTZ: i. m. 247. Drăguț átvette Entz megállapításait: Vasile DRĂGUȚ: *Pictura murală din Transilvania*. Buc., Meridiane, 1970. 41. (a továbbiakban DRĂGUȚ 1970); Uő: *Picturile bisericii din Sîntă Mărie Orlea – cel mai vechi ansamblu mural din țara noastră*. Buletinul Monumentelor Istorice XL (1971) 3. 61–74., 62. (a továbbiakban: DRĂGUȚ 1971). Korábban a Gerecze-jegyzékben a Purgatórium meghatározással szerepelt: GERECE PÉTER: *A Műemlékek Országos Bizottsága rajztárának jegyzéke = Magyarország Műemlékei*. I. Szerk. FORSTER Gyula, Bp., 1905. 270–271.; Ioan D. ȘTEFĂNESCU: *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*. Paris, P. Geuthner, 1932. 238.: donátorjelenet; RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarországi falképei*. Bp., Akadémiai, 1954. 193 (a továbbiakban RADOCSAY: i. m.): azonosítatlan jelenet.

28 CINCHEZA-BUCULEI: i. m. 347–348.; azonosítását átvette: BRATU: i. m. 207., 42. lábjegyzet, 230., Marius PORUMB: *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania: sec. XIII–XVIII.*, Buc., Academiei, 1998. 361.

29 A szent kultuszáról lásd: *Elisabeth von Thüringen – Eine Europäische Heilige. Aufsätze*. Hrsg. Dieter BLUME-Matthias WERNER. Petersberg, Michael Imhof, 2007; *Árpád-bázi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században*. Szerk. FALVAY Dávid. Bp., ELTE BTK 2009 (Studia Franciscana Hungarica 2). A szent ábrázolás-típusairól: PROKOPP Mária: *Szent Erzsébet ábrázolásának főbb típusai a középkorban = Árpád-bázi Szent Erzsébet. Magyar–német kultúrkapcsolatok Kelet–Közép–Európában*. Szerk. GÁBOR Csilla–KNECHT Tamás–TAR Gabriella–Nóra. Kolozsvár, Verbum, 2009. (a továbbiakban PROKOPP 2009); PROKOPP Mária–GOLARITS István: *Árpád-bázi Szent Erzsébet – Die Heilige*

Az erdélyi falképen az Árpád-házi királylány polgári öltözetet visel, de nem a szakirodalomban eddig leírt ködmönt, hanem a korszak divatja szerint olyan nagy karöltőjű prémmel szegélyezett felsőruhát, amelynél a karöltő szabása annyira eltúlzott volt, hogy elől a prémszegélyek összeértek.³⁰ Ez a viselet eltér a Szent Erzsébet-ábrázolások többségére jellemző matrónaöltözetétől: hosszú ruha és egyszerű köpeny, természetesen fátyollal kiegészítve (pl. Ófehértó).³¹ A képek egy másik csoportjában Erzsébetet hercegnői ornátusban láthatjuk. Nagysalambfalván az öltözet nagyon díszes: hosszú, vörös, hermelinszegélyes, aranycsatokkal rögzített palást alatt testhezálló, mintás brokátruha fénylik.³² A szent hasonló prémes palástot hord a baktalórántházi vagy a mára már elpusztult szőlősvégardói freskón is (3. kép).³³ Az öltözet megegyezik Łokietek Erzsébet királynő viseletével a Képes Krónika miniatúrájáról.³⁴ Ornátusukat jellegzetes, egyedi szövés technikával fodrosra húzott szélű lenvászon főkötő, a *kruseler* egészíti ki.³⁵ Érdekes megjegyezni, hogy a fürdősjelenetben Szent Erzsébetet csak ritkán jellemezték koronával (Ófehértó, Szőlősvégardó).³⁶

Elisabeth aus Ungarn – Sant’Elisabetta d’Ungheria – Saint Elizabeth of Hungary. Bp., Tertia, 2003. Joseph BRAUN: *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst.* Stuttgart, Alfred Druckenmüller, 1943. 208–213. (a továbbiakban BRAUN: *i. m.*).

- 30 Ez a változat összeérő prémszegélyekkel 1370 körül és után volt divatos. A ruhadarab 1430 körül odafejlődött, hogy elől csak egy prémsík tartotta össze. Lásd: Eduard WAGNER–Zoroslava DROBNA–Jan DURDIK: *Medieval Costume, Armour and Weapons.* New York, Dover, 2000. 12. plate. Az öltözet korai, 1320 körüli változatát lásd 1–2. tábla; Sarah THURSFIELD: *The Medieval Tailor’s Assistant. Making common garments 1200–1500.* Carlton, Ruth Bean, 2001. 125–126. 2013-ban írt tanulmányomban (SZABÓ 2013: 113–116.) a főszövegben ködmönként írtam le, bár a felsőruha azonosításának problémáját a két ruhatípus könnyű összetéveszthetősége miatt már itt is felvetettem. Nem minden esetben ismerjük a ruhadarabok magyar nevét, a szakirodalomban használt megnevezések több esetben is félrevezetőek. Ezért célszerű az angol kifejezést is leírni. Itt open surcote.
- 31 Ófehértó: JÉKELY Zsombor–LÁNGI József: *Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti megyéiből.* Bp. Teleki László Alapítvány, 2009. 310–333., képek 330–333.
- 32 LÁNGI József–MIHÁLY Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések.* 1. Bp., Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ. é. n. (2002). 80–81. A hosszú, szabott felsőruha angol neve: *cotehardie*. Szabásmintával lásd: THURSFIELD: *i. m.* 132–133.
- 33 GAYLHOFFER–KOVÁCS Gábor: *A baktalórántházi római katolikus templom középkori falképei = Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig: középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján.* Szerk. KOLLÁR Tibor. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft, 80–93., 84., 10–11. kép. A szőlősvégardói freskómásolatok eredeti példányai elvesztek. Publikálva 1881-ben: IPOLYI Árnold: *Magyar ikonographia, Magyarországi Szent Erzsébet képei.* Egyházművészeti Lap II(1881). 4. 97–100. 16. ábra. A templomot az 1950-es években bontották le.
- 34 GERÉB László–DERCSÉNYI Dezső–MEZEI László–CSAPODINÉ Gárdonyi Klára: *Képes Krónika.* I–II. Bp., Magyar Helikon Könyvkiadó, 1964. I.: 27. f. 40 v. (a továbbiakban KÉPES KRÓNIKA). Az öltözet megjelenik a feketeardói és a nagybégányi Szt. Ilona-képen is: LÁNGI József: *Nagybégány (Велика Бізань), református templom = Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig: középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján.* Szerk. KOLLÁR Tibor. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft, 285–289., 2. kép.
- 35 THURSFIELD: *i. m.* 207. angolul: *frilled veil*.
- 36 Szent Erzsébet harmadik ábrázolási módja szerint a derékban kötéllel átkötött ferences ruhában festették, amit korona vagy palást egészíthetett ki. Lásd: PROKOPP 2009: 159–170.; PROKOPP–GOLARITS: *i. m.* 51–65.

Óraljaboldogfalván a mellékszereplők száma bizonytalan. Mindhárom rekonstrukciós rajz egynél több leprás beteget mutat, számuk feltehetőleg három lehetett. Az egyik felöltözve a kerek dézsza előtt ül, a másik éppen fürdik, a háttérben még egy harmadik szereplőt festettek, talán egy hosszú hajú leányt. Bratu rajza megegyezik Sztelhlo másolatával, Cincheza-Buculei további két szereplőt javasol itt a kompozíció jobb oldalán: egy szolgálólány kancsóból vizet önt a dézsába, a háta mögött egy másik lány az eseményeket figyeli. Bár a többi rajzról hiányzik, az ikonográfiai párhuzamok alapján a vizet öntő szolgálólány jelenléte valószínűsíthető (Baktalórántháza, Szőlősvégárdó, Nagygalambfalva). Megjegyzendő viszont, hogy egyes képeken a vizet a beteg itatásához használták (Szőlősvégárdó). A kompozíció másik oldalán Bratu és Sztelhlo rajzain Szent Erzsébet mögött egy segítő, talán nemes nőt látunk, fehér függöny mögött állva. Öltözete díszesebb a hasonló képeken megjelenített szolgálólányok ruhájánál, a földig érő tunikánál.³⁷ Testhezállóra szabott, elől gombolt, a csípő magasságában cikcakkos szélezésű felsőruhát hord.³⁸ Cincheza-Buculei itt is több szereplőt sejtett, a háttérben még két nőt ábrázolt.

A középkori Magyarországon ismert fürdetésjelenetek többsége a legegyszerűbb háromszereplős kompozíciós sémát követi: Szent Erzsébet egy fiatal szolgálólány segítségével a leprás beteget fürdeti (Baktalórántháza, Szőlősvégárdó, Ófehértó). Az ikonográfiát Nagygalambfalván a Kereszt-legendára utaló elemek egészítették ki: a kompozíció háttérében a hitvesi ágyba fektetett leprást festették, aki a tettenérés mozzanatában megfeszített Krisztussá változott. Fölötte Isten áldó keze is megjelent.

Általánosan megfigyelhető, hogy igyekeztek két vagy akár három jócselekedetet is egy kompozícióba sűríteni: a betegek ápolását (fürdetését) gyakran kombinálták a szegények etetésével, itatásával. Ófehértón az etetés a hangsúlyosabb: Szent Erzsébet egy meztelen leprást kanállal táplál. Hasonló látható Szőlősvégárdón, és ilyen lehetett a baktalórántházi roncsolt freskón is: a szent egy tálat emel magasra, másik kezét a beteg felé nyújtja. Erzsébet Nagygalambfalván kenyeret tesz a dézsában fürdő leprás szájába. Óraljaboldogfalván Cincheza-Buculei rekonstrukciós rajza a fürdetésjelenet mögött két kerek tárgyat, talán cipőt kezükben tartó szereplőt mutat.

37 A képek többségénél a fürdetésben segítő szolgálólányok fiatalok, hosszú hajukat legtöbbször koszorú ékesíti: Baktalórántháza, Nagygalambfalva, Ófehértó (koszorú nélkül).

38 THURSFIELD: *i. m.* 168. A ruhadarab angol megnevezése *jerkin*, magyarul talán zeke a megfelelője. A női öltözetben ritka, a férfiviseletben gyakori. Általában bőrből készült. Az is elképzelhető, hogy egyszerűen egy kétszínű anyagból szabott, majd összevarrt hosszú, szűk ruháról van szó (particolored vagy mid-parti cotehardie), de az ilyen típusú öltözetnél a függőleges színoztást preferálták. A pauszon és Cincheza-Buculei rajzán a ruhadarab cikcakkos alja díszített, így az összevarrt változat még kevésbé valószínű. Sztelhlo másolatán gyöngynek vagy pitykének tűnik, a rekonstrukciós rajzon kis apró függőket látunk. Az összes öltözetre példát lásd: Firenze, Santa Maria Novella-templom, Andrea di Bonaiuto (1365–68): A harcoló és a győzedelmes egyház. Az egyik lány combközépig érő barnás felsőruhája félköríves cakkokkal szélezett, hasonló lehetett az óraljaboldogfalvi is.

A NYUGATI FAL ÉSZAKI FALKÉPE. HÁROM ÁLLÓ SZENT

A bejáratától északra eső jelenet a legtöredékesebb a három falkép közül. Sztehlo Ottó pausza és a rekonstrukciós rajzok is hiányosak, nagyon különbözőek, ami a festés töredékes állapotával magyarázható (4 a–c kép).³⁹ Éppen ezért az ikonográfiai azonosításra tett minden javaslat a restaurálásig csak kérdőjeles lehet. Ma csak a freskó alsó része interpretálható. Bal oldalt egy nő nehéz redőkkel aláhulló vörös ruhaalja vehető ki, középen egy férfi uralkodói (királyi) ornátusban látható. A kompozíciót egy függőleges fehér vonal választja el a képtér jobb szélén festett főpaptól (5. kép).⁴⁰

A másolatok alapján nem kétséges, hogy a középső szereplő egy álló szent. Jobb kezét a törzse mellett talán felemeli, attribútuma nem látszik.⁴¹ A pausz a szent bal kezének gesztusát sem tisztázza, az is lehet, hogy egy kis tárgyat fog (országalma, könyv), vagy arra a tárgyra mutat, amit jobbajával feltart. A rekonstrukciós rajzok javaslata sem zárható ki: a mellette álló szereplő felé mutat. Társadalmi státusára öltözte utal: lilásbarna palástja hermelinprémmel bélelt, a pausz szerint gyöngyök hármass csoportjával díszített. Felsőruhája is prémess, kevéssel térd alá ér.⁴² Ștefănescu szerint a dicsfényes szereplő a 14. század végére jellemző bársonyruhát hord.⁴³ Bratu és Cincheza-Buculei rekonstrukciós rajzán a szent csípőjére leeresztett övéről erszény lógott, a pauszon ez a részlet nem látszik. Míg a rajzokon az övcsat rombusz alakú, addig a pausz szerint kerek.⁴⁴ Hosszú, hegyes orrú, csíkos lábbelije van.

Sztehlo másolatán szereplőnk egyértelműen idős ember, hosszú hajjal és szakállal. Nem derül ki, hogy visel-e koronát vagy sem, a pausz felső fele elnagyolt. Pompás hermelinpalástja, korona nélkül is arra utal, hogy egy királyról vagy hercegről van szó. A hajkorona a fejétől nincs egyértelműen megrajzolva, de a kissé elnagyolt vonalak arra utalnak, hogy feje nem volt fedetlen. A Szent Zsigmond-képek jellegzetes kalapja is elképzelhető. A szent király azonosítása a freskó restaurálásáig nem lehetséges. Jobbjában lehetett egy bárd, Szent László att-

39 Forster-gyűjtemény, Tervtár. K. 13557. A kompozíció középső részét mutató pauszon a művész színekre vonatkozó feljegyzéseivel: „Fehér” a püspök palliuma és a lovag harisnyája, a palást „lilásbarna”, az alba „barna”; a kép háttere „sienaveres”, „lilásbarna”, „barna veres”, „veres”, „kék”; a kozmata „eisenviolett”, „vas veresviolett” keretben „veres”, kék („k”) és zöld („z”) színű; BRATU: i. m. 1985, 229–330., fig. 11; CINCHEZA-BUCULEI: i. m. 348–349., fig. 2.

40 Bratu már 1985-ben felvetette, hogy itt esetleg két külön jelenetről lehet szó.

41 A pausz bal oldalt kétértelmű: vagy egy leengedett kezét ábrázol (ami – úgy tűnik – egy X-szel van áthúzva), vagy egy ruhadarab redőit. Korábbi írásomban a király jobb kezéként interpretáltam. A kérdést a freskó restaurálása fogja eldönteni (SZABÓ 2013 b.: 10–11.)

42 A felsőruha típusa nem egyértelmű. A kérdést az öv helyzete döntheti el. Vagy egy késői, már térd alatt viselt cotehardie-ról van szó, amit csípőövvel viseltek, vagy egy bársonyból készült felsőruháról (angolul gown, houppelande), amit derékon rögzítettek. A rekonstrukciós rajzok az övet a csípőn, a pausz egy picit magasabban, szinte deréktájon mutatja. A falkép datálását nem befolyásolja, mindkét ruhatípust 1400 körül is viseltek. Szabásmintákkal lásd: THURFIELD: i. m. cotehardie: 130–131. 18, gown: 144–145. A Zsigmond-kori viseletről: MARGARET SCOTT: *Udvari viselet Luxemburgi Zsigmond korában*. = *Sigismundus rex et imperator – Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Szerk. TAKÁCS Imre. Bp., Szépművészeti Múzeum, 2006. 264–270.

43 ȘTEFĂNESCU: i. m. 238.

44 BRATU: i. m. 229–330., fig. 11; CINCHEZA-BUCULEI: i. m. 348–349., fig. 1.

ribútuma, de egy hosszabb jogar is, ami a Szent István vagy Zsigmond ábrázolását valószínűsíti.⁴⁵

A szemből festett öreg király kultuszképe több eddig ismert azonosítást cáfol, Bratu javaslatát is, aki szerint Szent Erzsébet búcsúja férjétől. Tübingiai (IV.) Lajos őrgróf fiatalon halt meg, 27 éves korában, és nem kanonizálták. A jelenet ismert képein a házaspárt egymást átölelve ábrázolták, a Porta Aurea-képek sémája szerint. Nem lehetett Szent Márton sem, amint palástját felajánlja egy koldusnak (Cincheza-Buculei).⁴⁶ A még fiatal püspökszentet legtöbbször lóháton festették, de a legnyilvánvalóbb kizáró ok a mezítelen koldus hiánya.⁴⁷ Drăguț azonosítása, lóháton ülő lovagszent (Szent György?) sem valószínű.⁴⁸ Ugyanakkor nem felejtethjük el, hogy a katonaszentek mártíromságukra utaló hercegi öltözetet is viselhetnek. Általában fiatalok, szakálltalanok, bár a rövid szakáll még előfordulhat.⁴⁹ Ez esetben a vitát kétségtől kizárja a freskó restaurálása fogja lezárni. A legvalószínűbb azonosítást Entz Géának köszönhetjük, aki láthatta a freskómásolatokat: hermelinpalástos szent király.⁵⁰

A kompozíció jobb oldalát egy fehér vonal választja el a kép többi részétől. Szereplőjét, egy főpapot a másik két szereplőnél nagyobbak festették. Albát, fölötté kazulát és palliumot hord, ebből csak az utóbbi függőleges sávja látszik. Bratu és Cincheza-Buculei rekonstrukciós rajza egyaránt püspököt mutat: fején püspöksüveg, kezében pásztorbot. Nincs kizárva, hogy Szent Miklós kultuszképe látható. Hasonló kompozíciós megoldások gyakoriak a korszak festészetében. Veleméren a püspököt attribútumával, a toronnyal Szent László mellett ábrázolták.⁵¹ Az őraljaboldogfalvihoz hasonló szerepű fehér függőleges vonalat festettek például Bádokon is, ahol az Szent Zsigmond kultuszképét két álló nő szenttől választja el.⁵²

45 Szent Zsigmond ikonográfiájáról: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. 1–8. Hrsg. Engelbert KIRSCHBAUM–Wolfgang BRAUNFELS. Rom–Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1968–1976. 7, 361–363. (a továbbiakban LCI). A korszak másik kedvelt királyszentjének Oszvaldnak (Szék, Weisz Attila azonosítása; Szászivánfalva, restaurálás alatt) a megjelenése (kezénél a hollóval) Őraljaboldogfalván, a kezek ellentétes helyzete miatt, a kutatás jelenlegi állapota szerint nem valószínű, de a freskó letisztítása tartogathat meglepetéseket. Szent Oszvald ikonográfiájáról: LCI 8, 102–104.

46 CINCHEZA-BUCULEI: *i. m.* 348–349., fig. 2.

47 A szent ikonográfiájáról lásd: LŐRINCZ Zoltán: *Szent Márton. Savaria szülötte – Saint Martin the son of Savaria – Sankt Martin der Sohn von Savaria*. Szombathely, Pannon Lapok Társasága, 2000; BRAUN: *i. m.* 510–519. A ló nélküli változat inkább szobor formában népszerű.

48 DRĂGUȚ 1970: 41; DRĂGUȚ 1971: 62. Szent György ikonográfiájáról lásd: LCI 6: 365–390.

49 Christopher WALTER: *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*. Aldershot, Ashgate, 2003.

50 ENTZ: *i. m.* 247; GERECZE: *i. m.* 271: „Az ajtó északi oldalán: hermelinköpenyes férfi elmosódott alakja”.

51 *Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts, Tagungsbeiträge und Dokumente aus den Sammlungen des Landesdenkmalamts, Budapest – Johannes Aquila és a 14. század falfestészet. Tanulmányok és dokumentumok a budapesti Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményéből*. Szerk. MAROSI Ernő. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1989. (a továbbiakban JOHANNES AQUILA).

52 Bádok: JÉKELY Zsombor–Kiss Lóránd: *Középkori falképek Erdélyben. Értékmérés a Teleki László Alapítvány támogatásával*, Bp., Teleki László Alapítvány, 2008, illusztrációk a 11–15. oldalról.

AZ ÉSZAKI FAL FALKÉPE. OBIT PAUPER PAULUS

A nyugati karzat alatti freskók közül ez maradt fenn a legjobb állapotban. Gróh István egy akvarellmásolatot is készített róla, ami kiegészíti Sztzehlo régebbi fekete-fehér pauszait, így szinte teljesen pontos képünk van az akkor látottakról (6. a-b).⁵³ Azért csak szinte, mert a festés jobb alsó sarka a feltárás idején is töredékes volt, az archív másolatok is a már levált vakolatréteg alól kibukkanó felszentelési keresztet mutatják.

A kompozíció előterében egy dicsfény nélküli, ősz hajú és szakállú ember díszes ágyon (ravatalon) kiterítve fekszik. Bal oldalt egy angyal a halott dicsfény nélküli, gyerek formájában eltávozó lelkét tartja. Jobb oldalt egy másik angyalt mondatszallaggal kezében ábrázoltak + OBIT PAUPER PAULUS felirattal. A háttérben festett falfülkében (?) egy Madonna-kép látható. Jézus mindkét kezével áldást oszt és beszél. Mária monumentális, két hasábos dorsaleből álló lépcsős trónuson, kissé féloldatosan ül (7a-b).

I. D. Ștefănescu a kompozíció jobb alsó sarkában szerzeteseket írt le. Az archív másolatokon egyértelmű, hogy a kép jobb oldalán nem lehettek barátok, hacsak nem a már 1873-ban hiányos kis részen, bár oda sem nagyon fértek volna.⁵⁴

A jelenet ikonográfiai meghatározásában az OBIT PAUPER PAULUS felirat ad segítséget, mégsem egyértelmű, ki volt az a Pál, akinek *dormitiumát* festették. A freskó másolatát Gerecse Péter 1905-ben „*Rákarcolva: 1484. Mondatszallag: Obit pauper paulus*” meghatározással jegyezte a MOB rajztárába.⁵⁵ Készítője, Gróh István szerint a képen Szent Pál halála látható.⁵⁶ Ennek ellenére más kutatók, akik nem ismerték a másolatokat, félreértelmezték a feliratot, ezért a Pál nevet nem is említették. Ștefănescu 1932-ben OBIT PAUPERULUS-t olvasott.⁵⁷ Definícióját 1959-ben Vătășianu is átvette.⁵⁸ Ștefănescu szerint egy szent *dormitiumát* festhették, Vătășianu a szegény halálát feltételezte, míg Radocsay egy alvó szentet.⁵⁹ Entz, aki 1967-ben publikálta Gróh másolatát, újra tisztázta a névfeliratot, és Remete Szent Pál halálaként határozta meg.⁶⁰ Ettől az időszaktól kezdve a kutatók vagy a szegény haláláról vagy Remete Szent Pál haláláról beszéltek. Bratu óvatosan egy Pál nevű pauperus (szegény) halálának nevezte, de ugyanakkor megjegyezte, hogy ez magától értetődően Remete Szent

53 Forster-gyűjtemény, Tervtár K. 13554. A színekre vonatkozó megjegyzésekkel: „*Sárga veres*” a Szent takarója, „*narancs sárga*” Jézus ruhája. Mária öltözete „*veres kék*”, a halott lelkét kezében tartó angyal viselete hasonlóan „*kék*”, „*fehér*”, „*sárga*”, „*narancs*”, illetve „*sárgásbarna*”, „*kék*”, „*veres*” a két angyal szárnya. A képkeret „*veres*”, „*fehér*”, „*sárga*” és „*vörös*” színű.

54 ȘTEFĂNESCU: *i. m.* 238. Valószínű, nem láthatta túl jól a kompozíció jobb részét, a mondatszallagot is rosszul olvasta. A félreértést Bratu egy lábjegyzetében fokozta, amikor Entz írását félrefordítva, a képen két térdeplő alakot jelez, pedig egyértelműen a déli falon ábrázolt két donátor nőről van szó. (ENTZ: *i. m.* 247.; BRATU: *i. m.* 209., 53. lábjegyzet).

55 GERECE: *i. m.* 271.

56 GRÓH: *i. m.* 236.

57 ȘTEFĂNESCU: *i. m.* 238.

58 VIRGIL VĂTĂȘIANU: *Istoria artei feudale în Țările Române*. I. Buc., Academiei, 1959. 402.

59 ȘTEFĂNESCU: *i. m.* 238.; VĂTĂȘIANU: *i. m.* 402.; RADOCSAY: *i. m.* 193.

60 ENTZ: *i. m.* 247.; SZABÓ 2004: 43.

Pál.⁶¹ Írásaimban kétszer is megkérdőjeleztem a Remete Szent Pál azonosítást, főként a főszereplő dicsfényének hiányára hivatkozva.⁶²

Drăguț 1970-ben egy másik lehetséges azonosítást vetett fel: a holtak eltemetése, az irgalmasság hetedik cselekedete, amit Remete Szent Pál halála által jelenítettek meg.⁶³ 1971-es írásában Remete Szent Pál, Erdély gótikus falképeiről 1979-ben írt könyvében újra a holtak temetése olvasható, jól jelezve a szerző bizonytalanságát.⁶⁴ Szent Erzsébet Őraljaboldogfalván ábrázolt jó cselekedeteivel párba állítva, az irgalmasság barcaszentpéteri és lőcsei (minorita templom) változataihoz hasonlította, bár megjegyezte, hogy nincs kapcsolat a három kifestés között. Cincheza-Buculei egy rövid tanulmányban a jó cselekedetek allegóriáiról átvette Drăguț feltételezését. Ő volt az, aki az északi falon, az álló szentek képében egy másik jótéteményt látott, Szent Mártont, amint köpenyét egy koldusnak adja.⁶⁵

Mindkét feltételezést megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a szabványos ikonográfiai megfogalmazásuk eltér az Őraljaboldogfalván látottaktól. A Remete Szent Pál halála jelenetben a földre kiterített testnél Remete Szent Antal virraszt két oroszlán társaságában, amelyek csodával határos módon megjelentek, hogy a sírt megássák.⁶⁶ A jelenet kulcsfiguráinak hiányára már Bratu is felhívta a figyelmet, valamint arra az ellentétre is, ami a falképen festett díszesen megvetett ágy és a legendában leírt zord sivatagi körülmények között feszül.⁶⁷

A holtak eltemetését általában az irgalmasság más cselekedeteivel együtt ábrázolták.⁶⁸ Falképünkön a jótétemény végrehajtói és a halott lelki üdvéért adott misére utaló liturgikus eszközök is hiányoznak. A jelenet 1400 körüli ikonográfiája a test sírba (szarkofágba) helyezését hangsúlyozta, hasonlóan Krisztus sírba tételéhez, míg Őraljaboldogfalva esetében a test az ágyon (ravatalon) fekszik.⁶⁹

61 BRATU: *i. m.* 208–210., 230.

62 SZABÓ 2007a: 278., 6. lábjegyzet; SZABÓ 2008: 115–117.

63 DRĂGUȚ 1970: 41–42.

64 DRĂGUȚ 1971: 62.; Vasile DRĂGUȚ: *Arta gotică în România*, Buc., Meridiane, 1979. 210, 60. lábjegyzet.

65 CINCHEZA-BUCULEI: *i. m.* 347–350. A holtak eltemetése. A másik két ikonográfiai azonosítást is felsorolta. Pár évvel később Bratu tanulmányában már nem is említette ezt a feltételezést: BRATU: *i. m.* 208–210., 230.

66 Az ikonográfiájáról lásd: LCI 8: 159–151. E legenda szerint Remete Szent Antal látta, amint társa lelkét angyalok a mennybe emelik.

67 BRATU: *i. m.* 208–210., 230.

68 Barcaszentpétéről lásd legutóbb: DANA JENEI: *Murals from Around 1400 in Southern Transylvania: the Corpus Christi Chapel at Sânpetru (Brașov County) = Art and Architecture around 1400. Global and Regional Perspectives*. Ed. Marjeta CIGLENEČKI–Polona VIDMAR. Maribor, Faculty of Arts, 2012. 161–170., 166, 4. kép. (a továbbiakban JENEI 2012). Az irgalmasság allegóriáját (gazdag emberek kezükben gyertyákkal, amint ruhát és ételt adományoznak) a halottak lelki üdvéért adott mise és a Gergely-mise képei mellett festették. Erdélyben csak a 15. század végén, Szászhermányban ábrázolták az irgalmasság összes cselekedeteit (mindegyik kompozícióban megjelenik Krisztus): DANA JENEI: *Pictura murală a capelei bisericii parohiale din Hârman. Ars Transsilvaniae XII–XIII*(2002–2003). 90–91; DANA JENEI: *Art and Mentality in late Middle Age Transylvania*. Buc., GETTY-NEC, 2004. (http://www.nec.ro/fundatia/nec/publications/a_ge_nec2000-2002.pdf). 26. (Letöltés ideje: 2014. 11. 10.)

69 Az Irgalmasság cselekedeteinek ikonográfiáját lásd: Ralf van BÜHREN: *Die Werke der Barmherzigkeit in der Kunst des 12.–18. Jahrhunderts. Zum Wandel eines Bildmotivs vor dem Hintergrund neuzeitlicher*

Falképünkön Madonna és a gyermek Jézus jelenléte a halott Megváltásának garanciája, amit még duplán aláhúz az angyal által mennybe emelt lelke. A mondatszalagról a *sanctus* szó, valamint a dicsfények hiánya kutatásaim egy adott pontján arra engedtek következtetni, hogy egy Pál nevű donátor haláláról lenne szó.⁷⁰ De a megváltás dupla garanciájának ábrázolása egy világi személy esetében meglehetősen túlzó, sőt botrányos lenne. Szó sincs külön ítéletről, a közvetítő szentek és a gonosz harcáról a halott lelkéért, a vita esetünkben már lezajlott, a lélek megmenekült.⁷¹ A megfogalmazás inkább a szentek *dormitiumára*, vagy Mária mennybevételének ismert ábrázolásaira emlékeztet. A halott a kép előterében egy ágyra kiterítve fekszik, legtöbbször a kompozíció felső felében a megdicsőült lelkét angyalok a mennybe emelik, a lélekért zajló vita utáni momentumot jelenítve meg. Hasonló látható például Mártonhelyen is, Szent Márton halálának képén. Az őraljaboldogfalvi freskóval ellentétesen, a ravatalt többen (laikusok és klerikusok) állják körül, a kompozíció bal felső sarkába egy kezében gyertyát tartó angyalt festettek.⁷² A lélek mennybevétele hiányzik, pedig Simone Martini ábrázolta az Assisi-beli Szent Ferenc-templom Szent Márton-kápolnájában festett hasonló jeleneten.⁷³

A mondatszalag *pauper* szava az újonnan alapított koldulórendekre is vonatkoztatható. Ebben az értelmezésben valamelyik rendalapító halálára is utalhat. A Szent Ferenc, Szent Domonkos halála típusú kompozíciók tulajdonképpen a rendek misztikus születését ábrázolják, ezért az első követők megjelenítése elengedhetetlen.⁷⁴

A Pál névre még mindig nincs magyarázatunk. Az is felmerülhet, hogy esztergomi Boldog Özsébbel, a magyar pálos remeterend alapítójával lehet összefüggésben.⁷⁵ Alázata jeléül rendjének sem saját nevét adta, ahogy a ferencesek és a domonkosok, hanem thébai Remete Szent Pálét. 1381-ben Nagy Lajos király a remete testereklyéjét átszállította Velencéből

Rhetorikrezeption. Hildesheim–Zürich–New York, Georg Olms, 1998. 1–48.; LCI I.: 245–252.; 1400 körüli szepességi változatairól: Dušan BURAN: *Studien zur Wandmalerei um 1400 in der Slowakei – Die Pfarrkirche St. Jakob in Leutschau und die Pfarrkirche St. Franziskus Seraphicus in Poniky.* Weimar, Verlag und Datenbank für Geisteswissenschaften, 2002. 43–70.; lőcsei minorita templom: abb. 37.; a lőcsei Szent Jakab templom: Taff. II. (a továbbiakban BURAN: *i. m.*).

70 SZABÓ 2008: 115–117.; SZABÓ 2009: 14. A *pauper* szó magyarázható lenne, ha például a ferencesek harmadik rendjéhez tartozna.

71 Az 1400 körüli képtípusról, a kompozíció előterében a halott ravatalra kiterített testével lásd: BURAN: *i. m.* 137–143. Ismert példái: Pónik, Assisi Szent Ferenc-templom, 87–89. Abb., Zseliz, Szent Jakab-templom (Becsei Vesszős György különítele), 91. Abb. Lásd még: VÉGH János: *The Particular Judgement of a Courtier.* Arte Cristiana LXXIV(1986) 303–314. A vitát számos mondat-szalaggal jelenítették meg, esetünkben csak egy felirat van. A közvetítők mellett szokványos a gonosz ábrázolása is.

72 JOHANNES AQUILA: 114. kép.

73 Virginia BRILLIANT: *Particular Judgment or Last Judgment? A Reassessment of Maso di Banco's Fresco over the Large Tomb in the Bardi di Vernio Chapel in Santa Croce in Florence.* The Rutgers Art Review XXIV(2008) 2–18. Fig. 4.1317–1320 körül.

74 Dominique DONADIEU-RIGAUT: *Penser en images les ordres religieux (XIIIe–XVe siècles).* Paris, Arguments, 2005. 205–224. Fig. 73., Szent Ferenc halála, Assisi.

75 TÖRÖK József–LEGEZA László–SZACSVAY Péter: *Pálosok.* Bp., Mikes, 1996. A rend építészeti örökségéről: GUZSIK Tamás: *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon.* Bp., Mikes, 2003.

Budaszentlőrinc pálos kolostorába, és az országot is a szent patronátusa alá helyezte. Ez a pálos rend fellendülését eredményezte, Budaszentlőrinc a legnépszerűbb búcsújáró helyé vált.⁷⁶

Szent Özséb Isten anyjának és Jézus nevével az ajkán távozott az élők sorából. Ez és a rend kiemelt Mária-kultusza lehet a magyarázat az őraljaboldogfalvi látomásszerű, a kompozíció közepére ékelt Madonna-képre.⁷⁷ Templomaik oltárképén mindig Madonna-kép állt, számos híres Mária-kegyhely, mint például a lengyelországi Częstochowa, pálos alapítású. Jelenetünkön a halott dicsfény nélkül ábrázolt testére, mennyebe emelt lelkére, valamint a szent megjelölés hiányára szintén a pálos lelkületből kaphatunk magyarázatot. A regulájuk nem tartotta fontosnak az egyes remeték szentté avatását, azt vallották, hogy mindegyikük egyformán szent életű. A rendalapító Boldog Özséb szentté avatási eljárását is csak 1940-ben indították, és nemrég, 2008-ban fejezték be.⁷⁸ Összehasonlítva viszont a szentek *dormitium*ának általános ikonográfiájával, furcsának tűnik, miért nincsenek gyászolók a ravatal körül.

A jelenet azonosítási kísérletei közül – mint látjuk – egyik sem felel meg a szokványos normáknak. Mégis a kor kultúrtörténetét, a Pál feliratot és a királyi alapítást figyelembe véve, a kutatás jelenlegi állapotában az ikonográfia a pálos renddel hozható összefüggésbe. Már soha nem fogjuk megtudni, mi volt látható a kompozíció jobb alsó sarkában, de a nyugati falon festett képek ikonográfiájának tisztázása talán ehhez is támpontot adhat.

A FALKÉPEK DATÁLÁSA ÉS STÍLUSA

A falképek keltezése és stílusuk meghatározása ebben az állapotban nehéz, mégis többen megpróbálták. Elsőként Gróh István (1906), az akvarellmásolatok készítője számolt be a nyugati karzat alatti freskókról, amelyeket egy latin mester közvetlenül a templom építése után festett.⁷⁹ Entz Géza (1967) a falképeket 14. század közepére datálta.⁸⁰ Prokopp Mária (1983) szerint a gótikus freskók 1360–1370 között, Nagy Lajos uralkodása alatt készültek, az erdélyi művészetre gyakorolt ismételt itáliai hatást bizonyítva.⁸¹ Anca Bratu (1985), valamint Marius Porumb (1989) a kifestést a 14. század végére tette.⁸² Az előbbi elsőként emelte ki a freskó még látható stilisztikai elemeit: Mária fehér prémmel bélelt vörös palástja súlyos redőzetű, Jézus arcának erőteljes vonásai egy felnőtt tulajdonságait idézik.⁸³ Vasile Drăguț (1970, 1971) és Ecaterina Cincheza-Buculei (1983) szerint a 15. század elején készülhettek.⁸⁴ I. D. Ștefănescu

76 TÖRÖK–LEGEZA–SZACSVAY: *i. m.* 43.

77 GYÉRESSY P. Ágoston: *Boldog Özséb élete*. Bp., Pálos rendház, 1938. 75–79.

78 Megjegyzendő, hogy a rend belső használatú dokumentumaiban egyes remetéket boldognak neveztek. A privát ájtatosság keretében pedig engedélyezték, hogy a remeték már elhunyt rendtársaik közvetítését kérjék. GYÉRESSY: *i. m.* 79–81.

79 GRÓH: *i. m.* 236.

80 ENTZ: *i. m.* 247.

81 *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. II. Szerk. MAROSI Ernő. Bp., Akadémiai, 1983. (A magyarországi művészet története II.) 477.

82 BRATU: *i. m.* 207–210.; PORUMB: *i. m.* 362; SZABÓ 2004: 43: a 14. század második fele; SZABÓ 2009a: a 14. század 80-as évei.

83 BRATU: *i. m.* 209, 230.

84 DRĂGUȚ 1970: 41–42.; DRĂGUȚ 1979, 60. lábjegyzet, és CINCHEZA-BUCULEI: *i. m.*

(1932), Virgil Vătășianu (1959) és Marie Lionnet (2001–2002) festésüket óvatosabban, a 15. század első felére tette.⁸⁵ Dana Jenei (2012) a Barcaszentpéterről szóló tanulmányában említette, a nagygalambfalvi és a sepsikőröspataki freskókkal együtt egy olyan 1400 körüli falképcsoportba helyezte, amelyben a provinciális gótikus stílust a kompozíció, a színek és a dekoráció szintjén *trecento* elemek gazdagítják.⁸⁶ Legutóbb Jékely Zsombor (2013) Erdély 1400 körüli falképeiről írt tanulmányában Óraljaboldogfalva nyugati karzat alatti freskóit (a későbbi periódushoz tartozó donátornókkal együtt!), feltételelesen a 14. századra tette, a környék bizantinizáló falképeivel egy csoportba sorolta.⁸⁷

A freskók datálása valóban nem könnyű feladat, a fellelhető, főként italianizáló stílusjegyek az 1360 és 1420 közötti hatvan évre egyformán jellemzők.

A kozmata keretdíszeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a falkép festője szokatlanul változatos szerkesztéseket használt. A Szent Erzsébet-jelenet felső keretdíszre például, ami egy hatágú csillag formáját ismétli, 1360 és 1390 közötti erdélyi falképeken (pl. Marosszentanna, Bádok, Magyarvista),⁸⁸ de az 1413-as felirattal datált lónyai freskón is megtalálható.⁸⁹ Az alsó keretezése Erdélyben ritka: a korábbi időszakokban használt cikcakk formájú mustra plasztikus hatású változata, a minta felépítéséhez vörös-fehér háromszögeket használtak. Párhuzamai 14. századi gömöri falképeken (Rimabánya, Rákos, Necpál), a 15. század elejére datált Szalárdon és az észak-magyarországi falképcsoporton (Lónya, Baktalórántháza, Nagybégány, Szőlősvégárdó) is előfordulnak.⁹⁰ Az OBIT PAUPER PAULUS-kép kozmatája apró kis négyzetekből épül fel. Hasonlót láthatunk Széken, Magyarfenesen, Barcaszentpéteren

85 ȘTEFĂNESCU: *i. m.* 239; VĂTĂȘIANU: *i. m.* 402. Marie LIONNET: *Le culte de la croix au coeur de l'ensemble peint à Sântămărie Orlea*. *Mediaevalia Transilvanica* V–VI(2001/02) 65–82., 66.

86 JENEI 2012: 168–169; Lásd még: Dana JENEI: *Gothic Mural Painting in Transylvania*. Buc., Noi Media Print, 2007. 80–81. (a továbbiakban JENEI 2007); Nagygalambfalva: LÁNGI–MIHÁLY: *i. m.* 80–81. oldal képei; Sepsikőröspatak: JÉKELY–KISS: *i. m.* 334–345. oldal képei.)

87 JÉKELY Zsombor: *Les ateliers de peinture murale en Transylvanie autour de 1400*. *Ars Transilvaniae* XXIII (2013), 31–54. A nagyon vegyes csoport tagjai: Zeykfalva, Nagyhalmágy, Kéménd, Kristyór, Ribice, Darlac.

88 Az általában 1360 és 1390 közé datált falképekről (Marosszentanna, Szék, Bádok, Magyarvista, Magyarfenesen) lásd: JENEI 2007: 53–54., 77–78. Bádok: JÉKELY Zsombor: *A Kolozs megye Bádok falképei és az erdélyi falfestészet = Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben. Örökségvédelmi konferencia Budapest, ELTE, 2008*. Szerk. N. Kiss Tímea. Bp., ELTE BTK, 2009. 194–208.; PROKOPP Mária: *Italian Trecento Influence on Murals in East Central Europe Particularly Hungary*, Bp., Akadémiai, 1983. 101–107.; JÉKELY–KISS: *i. m.* Bádok: 11–15. oldal képei, Marosszentanna: 142–143. oldal képei; SZABÓ Tekla: *Magyarvista középkori templomának újonnan feltárt freskói*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Új sorozat III–IV, XIII–XIV (2008–2010). 139–160.; Uő: *The Bishop of Transylvania Represented on the Newly Restored Frescoes from Viștea = Art and Architecture around 1400. Global and Regional Perspectives*. Ed. Marjeta ČIGLENEČKI-Polona VIDMAR. Maribor, Faculty of Arts, 2012. 151–160.

89 Lónya: JÉKELY–LÁNGI: *i. m.* 284–213., 210. képei.

90 Szalárd, ferences templom: LÁNGI–MIHÁLY: *i. m.* 96–97. képei. Nagybégány kapcsán a keretezés-típus összehasonlító elemzését lásd: LÁNGI: *i. m.* 285–289., 288., valamint 14. lábjegezet.

(1400 körül), valamint Medgyesen is.⁹¹ A felhőmotívumaihoz hasonló a barcaszentpéteri freskón (1404 vagy 1405) festettek.⁹²

A nyugati fal északi jelenetének Sztehlo-féle másolatán két másik keretdísz láthatunk. Az alsó keretezés rombuszokat formáló kis négyzetekből, háromszögekből épül fel, amibe néhol rozettákat írtak. Külső keretvonala „*vas veresviola*”, a belső elemek kék („*k*”), zöld („*z*”) és zöldeskék („*zk*”) színűek. A csúcsíves rész kozmatája „*eisenviolet*” vonalazással határolt, egymásba fonódó, medalionokat formázó szalagból áll. A medalionok belseje „*veres*”, a szalag zöldeskék („*zk*”).

A Madonna-kép is erős itáliai hatásokat hordoz: monumentális, két hasábos dorsaléból álló lépcsős trónuson ül. Párhuzamként az 1360 körül Nagy Lajos udvarában festett Képes Krónika címlapjának bonyolultabb szerkezetű trónusát kell felhoznunk.⁹³ Másik egyszerűbb, és talán az őraljaboldogfalvihoz közelebbi változatát a szalárdi freskón találhatjuk.

A stílselemzés végére jutva, megállapíthatjuk, hogy az őraljaboldogfalvi freskó kétségkívül a nemzetközi gótikus stílus italianizáló jegyeket viselő csoportjához tartozik. Ikonográfiai és történelmi körülményeket egyaránt figyelembe véve, arra a következtetésre juthatunk, hogy a festményt valamikor 1400 körül, de 1381 után festhették, amikor Remete Szent Pál testét Magyarországra szállították. Amennyiben Szent Zsigmond királyt ábrázolták, a valószínűsíthető dátum kitolódhat 1387 utánra, Luxemburgi Zsigmond uralkodásának idejére.

KÖVETKEZTETÉSEK

A nyugati karzat alatti falképek a hajó már meglévő díszítését egészítik ki. A képprogram kialakításakor a templomon belüli elhelyezkedésük az egyik legfontosabb tényező.

A nyugati karzatok, sőt a templomok egész nyugati részének funkciója már régóta a kutatástörténet egyik legvitatottabb kérdése. Tomaszewski szerint elsődlegesen liturgikus terek, védelmi és reprezentatív szerepük csak másodlagos. Ezeken a karzatokon – ahol a donátor is ült – külön oltárt helyeztek el (*altaria superiora*). Itt különleges alkalmakkor celebrálhattak misét, ilyenkor a hívők is nyugatra fordultak. Ezért is nyitottak a karzatok a templomtér felé.

Őraljaboldogfalván a torony első emeletén már építése idején állíthattak oltárt. A konstrukció valamikor 1311 előtt a nyugati karzattal bővült, a 14. század második felében terét mérműves ablakkal világították meg. Titulusa nem ismert. A párhuzamok alapján változatos lehetett (Szűz Mária, Szent Kereszt, Szent Margit, Szent István), leggyakrabban mégis Mihály arkangyalnak ajánlották, aki a démonikus erőktől védelmezte a helyet. *Psychopompos*ként a Megváltásban volt fontos szerepe.

Szakács Béla Zsolt írásaiban Tomaszewski megközelítését nem zárta ki, de Möbius értelmezését is hozzáadta, kiemelve a templomok nyugati oldalainak a szent és a profán közötti

91 Barcaszentpéter: JENEI 2007: 80–83.; Medgyes: uo, 89. oldal képe; Magyarfenes: JÉKELY-KISS: *i. m.* 172., 176. oldal képei; Szék: LÁNGI-MIHÁLY: *i. m.* 192–193. képei.

92 BRATU: *i. m.* 209, 54. lábjegyzet; Almakerék, a szentély falképei: JENEI 2007: 72–77.

93 <http://www.kepeskronika.net/en.htm>. (2014. 08. 20)

átmeneti jellegét.⁹⁴ Ugyanő egy 2007-ben írt tanulmányában a nyugati karzat alatti részek használatáról kiemelte, hogy azok elsősorban bejáratú csarnokok szerepét töltik be. Ugyanakkor jelezte funerális jellegüket is, mint a templomok temetkezésekre alkalmasnak tartott egyik, korántsem legkedveltebb helyét.⁹⁵ Felsőörsön egy oklevél Szent Mihály-oltárat említ. A torony földszintjén sírokat találtak, amelyek a donátoroké lehettek. Jákon egy konzol szintén a nyugati karzaton felállíthatott oltárra utal. A toronyalj festményeinek ikonográfiai azonosítása nem egyértelmű, de a laikusokat (donátorokat?) és angyalokat felvonultató jelenetek funerális szerepe szinte biztos. Óraljaboldogfalván a nyugati karzat alatti freskók a szentek cselekedetei által a Megváltás felé vivő életút modelljét mutatják. Megváltásért imádkozik a déli oldal későbbi falképén a két donátornő is. A hajópadló sülyyedései itt is temetkezések helyét mutatják.

A funerális jellegnél sokkal fontosabbnak tűnik, hogy a királyi udvar kedvelt szentjeit festették. Ez szinte magától értendő, hiszen királyi alapítású templomról van szó, a hátszegi királyi vár váralja-településén, ahol virágzó udvari élet folyt. Az OBIT PAUPER PAULUS-kép ikonográfiája is valószínű ezzel hozható kapcsolatba, a pálos rend az udvarban igen kedvelt volt. Ilyen vonatkozásban érdekes kiemelni Wehli Tünde egyik megjegyzését Remete Szent Pál Bántornyán festett korabeli képe kapcsán: ábrázolásainak és kultuszának forrása sokáig a királyi udvar.⁹⁶

Árpád-házi Szent Erzsébet a magyar királyszentek első női alakja, az új ferences nőideált testesítette meg, aki a hívságokról való lemondásával és adakozásaival igen népszerű lett az egyszerű emberek között. Kultuszát a magyar és a vele dinasztikus kapcsolatban álló királyi udvarok terjesztették, s nem utolsósorban a ferencesek. Óraljaboldogfalvi megjelenéséhez a hátszegi ferences kolostornak nem lehetett köze, hiszen a falképek festésekor feltehetőleg még nem állt.⁹⁷ Kutatásom alapján egyértelmű, hogy Óraljaboldogfalván az irgalmasság cselekedeteinek ábrázolása nem kiemelt része a képprogramnak, jócselekedeteinek ábrázolása Szent Erzsébet attribútuma.

A déli fal azonosítatlan lovagja az egyik feltevés szerint Árpád-házi királyszent lehet. Az ikonográfia ez esetben leegyszerűsítve a regnáló Anjou-ház legitimitását bizonyította a két dinasztia folytonossága által.⁹⁸ A másik szerint Burgundiai Szent Zsigmond király. A Luxem-

94 SZAKÁCS Béla Zsolt: *A templomok nyugati térelrendezése és a „nemzetségi monostor” kérdése = Architectura religioasă medievală din Transilvania*. III. Ed. Daniela MARCU-ISTRATE–SZÓCS Péter Levente–ADRIAN ANDREI RUSU. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2004. 71–98., 83–85.; Andrzej TOMASZEWSKI: *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974. Német rész 397–415.; Friedrich MÖBIUS: *Westwerkstudien*. Jena, Friedrich Schiller Universität, 1968.

95 SZAKÁCS Béla Zsolt: *Toronyalj és toronyközök a magyarországi romanikában = Architectura religioasă medievală din Transilvania*. IV. Ed. SZÓCS Péter Levente–ADRIAN ANDREI RUSU. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2007. 7–36., 16. (a továbbiakban SZAKÁCS: *i. m.*)

96 JOHANNES AQUILA: 78, SZAKÁCS: *i. m.* 7–36., 81.

97 A kolostor az 1385-ös összeírásban nem szerepel. Az első említés 1428-ból való. Az alapjait 1442-ben tették le, de még 1448-ban is építés alatt volt. RÜSZ-FOGARASI Enikő: *Központi helyek az erdélyi középkori vármegyékben = Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Szerk. PÁL Judit–FLEISZ János. Csíkszereda, Pro Print, 2001. 20–42

98 Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Bp., Balassi, 2000.

burgi Zsigmond király uralkodása alatt elterjedt kultuszkép az uralkodónak az ábrázolt szent-hez hasonló pozitív tulajdonságait emelte ki.

A kutatás nyilvánvalóan csak a falképek restaurálása után teljesezhet ki, hiszen eddig nem feltételezett adalékok kerülhetnek elő, amelyek az ikonográfiai azonosítást és a stilisztikai besorolást is pontosíthatják. A töredékes, alig értelmezhető freskók bemutatásával az 1400 körüli kifestés kultúrtörténeti jelentőségére szerettem volna a figyelmet felhívni, és nem utolsósorban a restaurálás fontosságára.

THE MURALS DATING AROUND 1400 FROM THE SÂNTĂMĂRIE-ORLEA CALVINIST CHURCH

Keywords: *mural painting, 1400, Saint Elizabeth of Hungary, Holy Kings, Pauline Order*

The present study is intended to provide a fresh analysis of the Gothic murals in the currently Protestant church of Sântămărie-Orlea. The church and especially its precious frescoes have raised the interest of many scholars, both Hungarian and Romanian scholars, but the poor state of conservation of the paintings allowed room for many different interpretations. A new reading of these frescoes is proposed here, based on a series of historic copies, until recently unknown, which provide the grounds to clear up some misinterpretations. Nevertheless, a certain degree of incertitude will remain for as long as these valuable paintings, dated around 1400, are not restored. The wall-paintings are placed inside the frames formed beneath the vaults supporting the western gallery. Generally we can say that they represent saints important to the royal court. South of the entrance we can see St. Elizabeth of Hungary, the first woman beatified from the Árpád Dynasty, who offered a new model of piety. North to the entrance we have a hardly interpretable mural with standing saints. The middle one is supposedly representing a Holy King. The scene placed on the northern wall with the inscription *OBIT PAUPER PAULUS* seems to be an original composition, most probably connected with the Pauline order, very close to the royal court, whose important achievement was the transportation of the corpse of St. Paul of Thebes (the order's protector) in 1381 to the monastery from the Buda hills. The determination of the style and of the time when this mural was painted is hampered by the actual state of conservation of the frescoes. There is no doubt about that the mural is part of the international Gothic style fresco circle with elements from *Trecento*, dated around 1400. The restoration of the murals will surely bring out new information and even show completely new valences of the Transylvanian Art.

PICTURILE MURALE DIN JURUL ANULUI 1400 ALE BISERICII MEDIEVALE DIN SÂNTĂMĂRIE-ORLEA

Cuvinte-cheie: *pictură murală, 1400, Sfânta Elisabeta a Ungariei, regi sfinți, ordinul paulin*

Studiul de față are ca subiect frescele gotice de sub tribuna de vest a bisericii reformate din Sântămărie-Orlea. Picturile s-au aflat mereu în atenția cercetătorilor, dar starea lor de degradare a născut diferite interpretări. Prezentarea de față se bazează pe copii istorice inedite, necunoscute până în prezent. Cu toate acestea, incertitudinile vor persista până când frescele vor fi restaurate. Pictate în chenare gotice, cele trei scene reprezintă sfinți căror cult a fost propagat de curtea regală maghiară. În stânga intrării, pe peretele vestic al navei se află Sfânta Elisabeta, prima sfântă din casa Arpadienilor, înfățișând un nou

model de pietate. În dreapta intrării se află o frescă greu de descifrat, cu trei sfinți în picioare, dintre care cel din mijloc pare să fie un rege sfânt, iar cel din dreapta un episcop. Scena de pe peretele de nord, însoțită de inscripția OBIT PAUPER PAULUS se pare că este o scenă originală, legată de călugăria paulini, foarte apropiată de curtea regală, a căror realizare importantă a fost aducerea moaștelor Sfântului Paul Eremitul, protectorul ordinului, în mănăstirea din Budaszentlőrinc, în anul 1381. Picturile sunt greu de analizat din cauza stadiului lor de degradare. Este fără dubiu vorba despre o frescă aparținând cercului de picturi al stilului goticului internațional, cu elemente italianizante, databilă în jurul anului 1400. Restaurarea acestor picturi aparent neînsemnate ar putea să dea noi valențe artei gotice transilvănene.

KÉPJEGYZÉK / LIST OF ILLUSTRATIONS / LISTA ILUSTRĂȚIILOR

1. a–c. a). Szent Erzsébet leprásokat fürdet. Archív freskómásolat, Sztzehlo Ottó, 1873. Forster-gyűjtemény, Budapest, K. 13557. b). Rekonstrukciós rajz, 1983 (CINCHEZA-BUCULEI 1983). c). Rekonstrukciós rajz, 1985 (BRATU 1985) a). Sfânta Elisabeta spălând leproșii. Copie istorică, Ottó Sztzehlo, 1873. Colecția Forster, Budapest, K. 13557. b). Desen de reconstituire 1983 (CINCHEZA-BUCULEI 1983). c). Desen de reconstituire, 1985 (BRATU 1985) / a). St. Elizabeth Bathing Lepers. Historical copy, Ottó Sztzehlo, 1873. Forster Collection, Budapest, K. 13557. b). Reconstruction Drawing, 1983 (CINCHEZA-BUCULEI 1983). c). Reconstruction Drawing, 1985 (BRATU 1985).
2. a–b. a). Szent Erzsébet leprásokat fürdet, a hajó nyugati oldala, 1400 körül. b). A képkeret részlete / a). Elisabeta spălând leproșii, zidul vestic al navei, în jur de 1400. b). Detaliu chenar / a). St. Elizabeth Bathing Lepers, the Western Side of the Nave, Around 1400. b). Detail of the Cosmatesque band.
3. Szent Erzsébet leprásokat fürdet, Szőlősvégárdó. Archív másolat, Henszlmann Imre. (IPOLYI: i. m. 16. ábra alapján) / Elisabeta spălând leproșii, Szőlősvégárdó. Copie istorică, Henszlmann Imre. (după IPOLYI: i. m. 16. ábra) / St. Elizabeth bathing lepers, Szőlősvégárdó. Historical copy, Henszlmann Imre. (after IPOLYI: i. m. 16. ábra).
4. a–c. a). Három álló szent. Archív másolat, Sztzehlo Ottó, 1873. Forster-gyűjtemény, Budapest, K. 13557. b). Rekonstrukciós rajz, 1983 (CINCHEZA-BUCULEI: i.m.), c). Rekonstrukciós rajz, 1985 (BRATU: i. m.) / a). Trei sfinți în picioare. Copie istorică, Ottó Sztzehlo, 1873. Colecția Forster, Budapest, K. 13557. b). Desen de reconstituire, 1983 (CINCHEZA-BUCULEI: i.m.), c). Desen de reconstituire, 1985 (BRATU: i. m.) / a). Three Standing Saint. Historical Copy, Ottó Sztzehlo, 1873. Forster Collection, Budapest, K. 13557. b). Reconstruction Drawing, 1983 (CINCHEZA-BUCULEI: i.m.). c). Reconstruction Drawing, 1985 (BRATU: i. m.).
5. Három álló szent, a hajó nyugati oldala, 1400 körül. / Trei sfinți în picioare, peretele vestic al navei, în jur de 1400 / Three Standing Saint, the Western Wall of the Nave, Around 1400.
6. a–b. a). OBIT PAUPER PAULUS. Archív másolat, Sztzehlo Ottó, 1873. Forster-gyűjtemény, Budapest, K. 13554. b). OBIT PAUPER PAULUS. Archív másolat Gróh István, 1907. Forster-gyűjtemény, Budapest, Fm 456 (376). / a). OBIT PAUPER PAULUS. Copie istorică, Ottó Sztzehlo, 1873. Colecția Forster, Budapest, K. 13554. b). OBIT PAUPER PAULUS. Copie istorică, István Gróh, 1905-1909 Colecția Forster, Budapest, Fm 456 (376) / a). OBIT PAUPER PAULUS. Historical copy, Ottó Sztzehlo, 1873. Forster Collection, Budapest, K. 13554. b). OBIT PAUPER PAULUS. Historical copy, István Gróh, 1907. Forster Collection, Budapest, Fm 456 (376).
7. a–b. a). OBIT PAUPER PAULUS, a hajó északi oldala, 1400 körül. b). A mondatzalag részlete / a). OBIT PAUPER PAULUS, peretele nordic al navei, în jur de 1400. b). Detaliu filacter / a). OBIT PAUPER PAULUS, the Northern Side of the Nave, Around 1400. b). Detail of the Scroll.

SZABÓ TEKLA

1a

1b

1c

2a

2b

3

4b

4c

4a

5

6b

6a

7a

7b